

А.А. Чинчик

ВИДАТНІ ДІЯЧІ В ІСТОРІЇ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ: ВАСИЛЬ ЄВТИХІЙОВИЧ ВЛАСЕНКО (1909–1970)

У статті представлено внесок відомого українського вченого-економіста, фінансиста в історико-фінансову науку та розвиток теоретичних основ фінансової політики держави. Висвітлено діяльність В.Є.Власенка в Наркомфіні УРСР, його роль у забезпеченні діяльності фінансової системи в 1944–1949 рр.

Ключові слова: В.Власенко, теоретичні основи фінансової політики, теорія грошей, історія грошових реформ, фінансова децентралізація.

Постановка проблеми. Вивчення розвитку теоретичних уявлень про базові елементи фінансової системи вимагає звернення до спадщини українських учених-фінансистів і практиків. Яскравою постаттю в історії фінансів України та фінансової думки є В.Є.Власенко. Його праці, присвячені дослідженню теорій грошей, історії грошових реформ, розробленню наукових основ фінансової політики держави, набувають актуальності в умовах посилення глобальної нестабільності фінансових ринків, розгортання нових явищ, обумовлених зміною місця грошово-фінансових відносин у забезпеченні економічної динаміки. Важливим є також звернення до практичного досвіду в здійсненні фінансової децентралізації, набутого в роки Другої світової війни і пов'язаного з діяльністю В.Є.Власенка в органах фінансового управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом спостерігається відродження наукового інтересу до історії української фінансової думки. Свідченням тому є не лише низка статей у центральних фахових виданнях [1; 2], а й кілька монографічних видань [3–5]. Водночас у сучасній навчальній і науковій літературі ім'я В.Є.Власенка та його науково-практичний доробок згадуються не часто. Виняток становлять публікації В.В.Небрат, яка досліджувала праці вченого у контексті формування історико-

фінансового напрямку [3, с.10–11] та його практичну роботу із забезпечення організації фінансування установ і організацій республіканського підпорядкування на звільнених від німецької окупації українських територіях у 1944–1945 рр. та підготовки й проведення грошової реформи 1947 р. [5, с.432–434]. Крім того, теоретичний доробок ученого отримав певне висвітлення у тритомнику «Фінансова думка України» [4, с.188–189, 550; 6, с.111–122].

Метою статті є представлення внеску відомого українського вченого-економіста, фінансиста-практика В.Є.Власенка в історико-фінансову науку та розвиток теоретичних основ фінансової політики держави.

Виклад основного матеріалу. Народився В.Власенко 31 липня 1909 р. у с. Могилів Царичанського району Дніпропетровської області.

Після здобуття початкової освіти вступив до Новомосковської агрошколи (Дніпропетровська обл.), яку успішно закінчив у 1928 р. Як один із кращих учнів був направлений на факультет кредитних відносин Харківського фінансово-економічного інституту (ХФЕІ), який закінчив у 1931 р. За виняткові успіхи в навчанні та науковій роботі отримав направлення до аспірантури ХФЕІ, куди вступив у 1933 р. після двох років практичної діяльності у різних фінансових установах рідного

краю. Ще в студентські роки В.Власенко захопився вивченням теорій грошей та історії грошових реформ. Дослідження цього напрямку він продовжив і в аспірантурі. Результатом наукових пошуків став успішний захист у березні 1940 р. дисертації на тему «Грошова реформа С.Ю.Вітте» та здобуття вченого ступеня кандидата економічних наук. У 1941 р. В.Власенку було присвоєно наукове звання доцента зі спеціальності «Фінанси, гроші та кредит капіталістичних держав».

Свою викладацьку діяльність розпочав після закінчення у 1936 р. аспірантури. Із 1936 до 1940 р. – викладач, доцент, завідувач кафедри ХФЕІ. Крім свого інституту читав лекції у Військово-господарській академії Червоної Армії. Поряд із викладацькою й науковою діяльністю проводив активну громадську роботу.

Після захисту дисертації працював консультантом Харківської обласної контори Держбанку СРСР. У 1941 р. як одного з найавторитетніших завідувачів кафедр інституту В.Власенка призначають заступником директора з навчальної та наукової роботи Харківського фінансово-економічного інституту. З початком війни частину студентів і викладачів інституту евакуювали до Ташкента. В.Власенко впродовж 1941–1943 рр. виконував обов'язки директора Ташкентського фінансово-економічного інституту, в якому навчалися евакуйовані студенти і працювали викладачі ХФЕІ. Після повернення інституту в Україну з 28 грудня 1943 р. до 28 грудня 1944 р. В.Власенко – директор, завідувач кафедри Харківського фінансово-економічного інституту, пізніше, після переведення інституту до Києва, – Київського фінансово-економічного інституту. У 1944–1945 рр. – заступник наркома фінансів УРСР, 1945–1949 рр. – керуючий справами Ради Міністрів УРСР.

У 1949 р. В.Власенко повертається до Київського фінансово-економічного інституту, де знову активно долучається до наукової роботи. У цьому ж році виходить його відома праця «Грошова реформа в Росії, 1895–1898 рр.». За час роботи в інституті (Київський фінансово-економічний інститут, з 1960 р. – Київський інститут народного господарства) працював на посадах: доцента кафедри фінансів СРСР, завідувача кафедри грошового обігу та кредиту (1951–1970 рр.), декана планового факультету (1949–1952 рр.), декана фінансово-економічного факультету (1957–1962 рр.), проректора з наукової роботи (1962–1970 рр.). Незважаючи на велику зайнятість адміністративною та громадською діяльністю, В.Власенко продовжує працювати над розробленням своєї наукової проблеми. У цей період він підготував до видання ряд фундаментальних праць з питань грошей та кредиту: «Грошовий обіг в період возз'єднання України з Росією» (1955); «Теорія грошей в Росії (кінець XIX – дожовтневий період XX ст.)» (1963). Остання праця є фундаментом його докторської дисертації, яку він успішно захистив у 1964 р. Після здобуття вченого ступеня доктора економічних наук Вищою атестаційною комісією СРСР у 1965 р. В.Власенку було присвоєно вчене звання професора. Помер В.Власенко 22 січня 1970 р. у Києві, де й похований.

Практична діяльність

В.Власенко був переведений на практичну роботу до Наркомфіну УРСР (1944 р.) у зв'язку з браком кваліфікованих спеціалістів для налагодження діяльності фінансової системи в надзвичайно складних умовах. За час роботи у Наркомфіні УРСР йому доводилося віднаходити нові форми роботи і вживати засоби забезпечення грошового обігу, яких не відбивала жодна теорія. Зокрема, на звільнених територіях, де ще не були відновлені банківські установи, фінансування соціально-культурних установ здійснювалося за рахунок готівки, яка перевозилася разом з Наркомфіном. До відкриття установ Держбанку в багатьох районах касові операції з приймання платежів і видачі грошей на фінансування місцевих підприємств проводилися райфінвідділами. В.Власенко займався питанням організації установ банків для здійснення нормального фінансування – переказування грошей на рахунки організацій.

Величезних зусиль і високої кваліфікації вимагалось від працівників Наркомфіну особливо під час його роботи в екстремальних умовах. Зокрема, фінансування установ і організацій республіканського підпорядкування здійснювалося не через відкриття кредитів в установах Держбанку, а переказуванням грошей з рахунку Наркомфіну на рахунки розпорядників кредитів. Це зумовлювалося й тим, що багато установ під час війни перебували на території інших республік, доходи республіканського бюджету складалися головним чином із залишків коштів минулих років і дотацій зі старого бюджету. Треба було сконцентрувати гроші на одному рахунку і з нього проводити фінансування. Поточний рахунок Наркомфіну перебував у Московському бюджетному банку. Доки Наркомати не мали своїх поточних рахунків, доти фінансування здійснювалося безпосередньо Наркомфіном. У цих важких умовах В.Власенко проводив значну роботу з відновлення ефективного функціонування фінансового господарства України. Він на практиці апробував на той час не закріплений законодавчо механізм визначення доходів і видатків для республіканського і окремо для місцевих бюджетів [5, с.432–433]. Відповідна постанова «Про зміни порядку державного планування і фінансування господарства союзних республік» була прийнята Радою Міністрів СРСР тільки у 1955 р.

В.Власенку довелося чимало зусиль докласти для налагодження дієвості фінансової системи України у важкі 1944–1945 рр. Так, у бюджеті 1944 р. відбулися зміни в розмірі відрахувань до бюджету республіки від загальносоюзних податків і доходів. Перегрупування доходів мало важливе значення як для ліквідації невідповідності між вузькою базою власних доходів і збільшеними видатками, так і для забезпечення фінансування заходів з відновлення народного господарства. Проте частина бюджетних коштів, виділених на відбудову галузей народного господарства, не використовувалася, особливо це спостерігалось в торгівлі і транспортних організаціях. І хоча в 1944 р. план товарообігу в цілому було виконано, інкасація виручки відділеннями банку в багатьох випадках не проводилася, в організаціях торгівлі розпочалися крадіжки, дебіторська заборгованість збільшилася майже в 4 рази. Усі ці негативні явища було ліквідовано завдяки професійній діяльності Наркомфіну вже до початку 1945 р., завдяки чому обсяг бюджету 1945 р. збільшився і перевищив обсяг бюджету 1940 р. Ці організаторські здібності були помічені керівництвом Ради Міністрів УРСР, куди й було переведено в 1945 р. В.Власенка на посаду керуючого справами.

В.Власенко був одним з ініціаторів проведення грошової реформи, підготовка до якої розпочалася одразу після визволення України. Уже в цей період країна відчувала необхідність вилучити з обігу надлишки грошей і перейти до торгівлі за єдиними державними цінами (у період війни багато товарів продавалось за комерційними цінами). Реформа мала привести до зменшення накопиченої грошової маси у спекулятивної частини населення, анулювати фальшиві гроші, що випускалися німецькою владою в окупованих районах. Адже з початком війни німецькі військові частини розплачувалися з населенням за реквізоване майно і продовольство просто розписками з написом «німецькі збройні сили», потім платіжним засобом стали білети німецьких кредитних кас (окупаційні марки). Отже, під час війни в обігу були окупаційні марки, німецька цинкова монета, радянські грошові знаки вартістю один і три карбованці та радянська розмінна монета. В.Власенко вніс пропозиції щодо проведення грошової реформи, які були враховані в Постанові Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) «Про проведення грошової реформи і відміну карток на продовольчі і промислові товари» від 14 грудня 1947 р.

Фінансист відстоював необхідність збереження попередньої грошової системи, механізму випуску грошей та їх обігу. Змінено було тільки найменування банківських білетів, які стали випускатися не в червінцях, а в карбованцях. Це, власне, й було відмінністю грошової реформи 1947 р. від реформи 1922–1924 рр. Випущені нові гроші обмінювалися на старі у відношенні 1:10. Водночас проводилася переоцінка вкладів у ощадкасах. Вклади до 3 тис. не переоцінювалися, а від 3 до 10 тис. – у відношенні 2:3, понад 10 тис. – 1:2. Грошові кошти державних підприємств і організацій, що зберігалися на рахунках у банках без змін, кошти кооперативних організацій і колгоспів у банках переоцінювалися у відношенні 4:5. Це було дуже грамотне приведення у відповідність грошового і реального господарства на теренах радянських республік.

Ідея В.Власенка про необхідність збереження уже функціонуючої грошової системи втілювалася й у тому, що в період реформи заробітна плата, пенсії, стипендії, доходи колгоспів і колгоспників від державних закупівель й інші трудові доходи всіх верств населення були залишені без змін, тобто виплачувалися новими грішми, що означало підвищення реальних доходів трудящих. Реформа ударила по тих елементах, які спекулювали на воєнних труднощах і накопичили значні суми грошей. Грошова реформа 1947 р. дозволила перейти до єдиних державних цін і створила умови для систематичного зниження роздрібних цін. У результаті скасування карткової системи розподілу споживчих товарів і перегляду оптових цін (реформа оптових цін 1948–1949 рр. та їх зміни у 1950–1955 рр.) було створено умови для забезпечення рентабельної роботи промисловості у масштабі цілих галузей. Тобто в умовах державного регулювання процесу ціноутворення все ж таки посилювалася орієнтація на дотримання самоокупності виробництва як основи нормального відтворення, подолання негативної практики повної мобілізації коштів з наступним їх розподілом без урахування фінансово-господарських результатів діяльності підприємства.

Таким чином, діяльність В.Власенка на практичній роботі в Наркомфіні УРСР та його участь у підготовці проведення грошової реформи 1947 р. становлять вагомий внесок у розбудову та зміцнення фінансової системи України у важкі роки Другої світової війни та період повоєнної відбудови народного господарства. Його ідеї та практичні дії були спрямовані на забезпечення нор-

мального функціонування грошового обігу та суспільного відтворення, розвиток економічних засад господарування.

Наукова діяльність

Наукові праці В.Власенка були присвячені ґрунтовному дослідженню теорій грошей. Фундаментальна праця «Теория денег в России. Конец XIX – дооктябрьский период XX века» (1963) [9] завершувала багаторічне дослідження українським вченим проблем реформування грошової системи та наукових пошуків, що велися в середовищі російських та українських економістів наприкінці XIX ст. з теоретичних та практичних питань перебудови грошового господарства на капіталістичний лад. Фактично, до цього в українській та російській економічній літературі окремих праць з історії грошової теорії не було.

У монографії автор критично проаналізував грошові теорії О.Миклашевського, В.Железна, М.Туган-Барановського. І хоча вони трактуються як «вульгарні», «реакційні», а головне – «антимарксистські», все ж автор визнає М.Туган-Барановського основоположником нового напрямку – номіналістично-кількісної теорії грошей, що відповідає етапу державно-монополістичного капіталізму та обґрунтовує регульований грошовий обіг [3, с.10–11]. Вивчивши історичні факти та теоретичні джерела, В.Власенко зробив висновок, що основні ідеї новітньої теорії регульованих паперових грошей були висловлені Туган-Барановським майже на десятиліття раніше за Кейнса у праці «Паперові гроші та метал». При цьому подібність Кейнсової теорії грошей з Туганівською не обмежується їх сутністю, а часом сягає формулювань термінології [9, с.213]. Таким чином, В.Власенко першим висловив думку про прямий вплив монетарних ідей М.Туган-Барановського на розвиток теорії грошей Дж.Кейнса.

Сильною стороною даного дослідження є також виклад теорій грошей на тлі господарського розвитку Російської імперії та у зв'язку із загальними економічними і, частково, філософськими поглядами авторів цих теорій у їхній взаємній боротьбі. Погляди М.Бунге, О.Миклашевського, М.Туган-Барановського на проблеми грошового обігу та майбутнє грошової системи були висвітлені у роботі «Денежная реформа в России 1895–1898 гг.» [7]. Дещо пізніше (у 1959 р.) критичний огляд теорій грошей, репрезентованих українськими та російськими економістами, було

здійснено В.Власенком у статті «Из истории экономической мысли. (Пережитки и вульгаризация классической теории денег в России)» [8, с.147–202].

Розкриваючи зміст загальної теорії грошей як основи раціональної грошової політики, В.Власенко підтримує ідею щодо ключової ролі держави у забезпеченні стійкості грошової одиниці, «на якій усі могли б обґрунтувати свої розрахунки». Для цього, наголошує вчений, необхідно відкинути думку, що випуск паперових грошей може збагатити країну. В.Власенко доводить, що пошкваллення виробництва, викликане інфляцією, може бути лише короточасним. Воно неминуче змінюється занепадом усіх галузей господарства, зубожінням споживачів, що веде до скорочення ємності ринку. У цьому ж напрямі діє посилення анархії виробництва, яке є наслідком нерівномірного зростання цін, втечі капіталів зі сфери виробництва у сферу спекулятивного обігу, руйнування кредиту та ін. «За умови стійкості валюти в інших державах, – зазначає В.Власенко, – інфляція в даній країні неминуче супроводжується дешевим розпродажем її багатства іноземцям, що разом із загальним господарським занепадом веде до підризу самостійності країни і її закабалення більш сильними державами» [7, с.115]. Це підтверджує і нинішня практика економічного розвитку України.

Учений-фінансист критикував систему емісії банкнот, що існувала в дореволюційний період і мала на меті забезпечити високий рівень позичкового процента для залучення іноземного капіталу, зокрема для накопичення золотого запасу. «Високий рівень позичкового капіталу, – зазначає В.Власенко, – привід до подорожчання кредиту, що стримувало приплив капіталу у промисловість і сприяло залученню в країну зарубіжного капіталу, що посилювало залежність України й Росії від західноєвропейського імперіалізму». Ця теза є актуальною і для сучасного розвитку фінансового господарства України.

У питанні організації емісії В.Власенко стояв на монетаристських позиціях, він відзначав її велике значення і вплив на характер і роль грошового обігу, який охоплював усі сторони економічного життя ринкової економіки. Тому, на його думку, «завдання правильної організації і зміцнення грошового обігу в умовах утворення єдиних національних ринків може успішно вирішуватися лише на основі монополізації емісії і банкнот одним банком і посилення регульованої ролі держави в цій справі» [7, с.78].

Хоча у працях В.Власенка аналіз поглядів на проблеми грошей, кредиту і майбутньої грошової системи здійснено з позицій марксистської методології, проте, вчений вперше заявив про оригінальність та наукову цінність модерних концепцій, зокрема номіналістичної теорії паперових грошей. Дискусії щодо перспектив грошового обігу сформували парадигму, що забезпечувала нове трактування не лише сутності та основних закономірностей грошово-кредитних відносин, але й місця грошей в економічній системі. В.Власенко одним із перших в українській фінансовій думці оцінив і підтримав монетаристські ідеї про роль грошей у сучасній економіці та регуляторний потенціал грошово-кредитної політики.

Висновки. Василь Євтихійович Власенко – український вчений-економіст, фахівець з теорії грошей та історії грошових реформ, фінансист-практик, який зробив вагомий внесок у забезпечення діяльності фінансової системи та стабілізацію грошового обігу у 1940-і роки. Його наукова спадщина та практична діяльність заслуговують на вивчення, популяризацію та визнання.

1. Федосов В.М. Українська фінансова наука: генеза, еволюція, ренесанс / В.М. Федосов, П.І. Юхименко // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 3–30.
2. Небрат В.В. Історико-фінансові дослідження в українській економічній думці XIX – початку XX ст. / В.В. Небрат // Економіка України. – № 3(616). – К., 2013. – С. 77–85; № 4(617). – С. 80–89.
3. Небрат В.В. Українська фінансова думка другої половини XIX – початку XX століть : монографія / В.В. Небрат. – К. : ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», 2007. – 224 с.
4. Юхименко П.І. Фінансова думка України : монографія / П.І. Юхименко, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, С.І. Юрій; за наук. ред. В.М. Федосова. – К. : Кондор ; Тернопіль : Економічна думка, 2010. – У 3 т. – Т. 1. – 2010. – 687 [1] с.
5. Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні : [монографія] / В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К., 2013. – 584 с.
6. Львовчкін С.В. Фінансова думка України : в 3 т. – Т. 2. Енциклопедія / С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, С.І. Юрій, П.І. Юхименко ; за ред. В.М. Федосова. – К. : Кондор ; Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 582 с.
7. Власенко В.Е. Денежная реформа в России 1895–1898 гг. / Власенко В.Е. – К. : Изд-во АН УССР, 1949. – 218 с.

8. Власенко В.Е. Из истории экономической мысли. (Пережитки и вульгаризация классической теории денег в России) / Власенко В.Е. – Науч. зап. Киевск. фин.-экон. ин-та, 1959, №7. – С. 147–202.
9. Власенко В.Е. Теория денег в России. Конец XIX – дооктябрьский период XX века / Власенко В.Е. – К. : Издательство КГУ, 1963. – 252 с.

Транслітерований список джерел

1. Fedosov V.M. Ukrainska finansova nauka: geneza, evoliucija, renesans / V.M. Fedosov, P.I. Yuhymenko // Finansy Ukrainy. – 2012. – № 3. – S. 3–30 [in Ukrainian]
2. Nebrat V.V. Istoryko-fiansovi doslidzhennia v ukrainskii ekonomichnii dumci XIX – pochatku XX st. / V.V. Nebrat // Ekonomika Ukrainy. – № 3 (616). – K., 2013. – S. 77–85; № 4 (617). – S. 80–89 [in Ukrainian]
3. Nebrat V.V. Ukrainska finansova dumka drugoi polovyny XIX – pochatku XX stolit : monografiia / V.V. Nebrat. – K. : DU «In-t ekon. ta prognosuv. NAN Ukrainy», 2007. – 224 s. [in Ukrainian]
4. Yuhymenko P.I. Finansova dumka Ukrainy : monografiia / P.I. Yuhymenko, S.V. Lovochkin, V.M. Fedosov, S.I. Yurii; za nauk. red. V.M. Fedosova. – K. : Kondor ; Ternopil : Ekonomichna dumka, 2010. – U 3 t. – T. 1. – 2010. – 687 [1] s. [in Ukrainian]
5. Nebrat V.V. Evoliucija teorii derzhavnyh finansiv v Ukraini : [monografiia] / V.V. Nebrat ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prognosuv. – K., 2013. – 584 s. [in Ukrainian]
6. Lovochkin S.V. Finansova dumka Ukrainy : v 3 t. – T. 2. Encyklopediia / S.V. Lovochkin, V.M. Fedosov, S.I. Yurii, P.I. Yuhymenko ; za nauk. red. V.M. Fedosova. – K. : Kondor ; Ternopil : Ekon. dumka, 2010. – 582 s. [in Ukrainian]
7. Vlasenko V.E. Denezhnaya reforma v Rossii 1895–1898 gg. / Vlasenko V.E. – K. : Izd-vo AN USSR, 1949. – 218 s. [in Russian]
8. Vlasenko V.E. Iz istorii ekonomicheskoi mysli. (Perezhitki i vul'garizatsiya klassicheskoi teorii deneg v Rossii) / Vlasenko V.E. – Nauch. zap. Kievsk. fin.-ekon. in-ta, 1959, № 7. – S. 147–202 [in Russian]
9. Vlasenko V.E. Teoriya deneg v Rossii. Konets KhKh veka / Vlasenko V.E. – K. : Izdatel'stvo KGU, 1963. – 252 s. [in Russian]

Одержано 10.10.2015 р.